

ПОДВИЖНИКИ

Олександр Поля і Дмитро Яворницький

Світлана Абросимова
пров. наук. співробітник
Дніпропетровського
історичного музею,
м. Дніпропетровськ

Дніпропетровський історичний музей

Музеї, як і бібліотеки, є “пам’яттю” людства, яка репрезентована в музейних зібраннях численними колекціями пам’яток історії та культури. Саме в музейних залах, в їхніх експозиціях відчувається “подих” минулого, спадкоємність традицій, наочно й образно “розповідається” трагічна і героїчна історія країн і народів. Унікальні колекції старожитностей зосереджені в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. Яворницького — одному з провідних і найстаріших музеїв України. Багато подвижників доклали зусиль до створення і подальшого існування цього культурного закладу. Видатна роль у цьому належить двом особистостям — *Олександру Полю* і *Дмитру Яворницькому*.

За свою 160-річну історію музей неодноразово змінював свою назву. Заснований у 1849 р. як “музеум старожитностей”, він тривалий час пере-

бував, так би мовити, в “інкунабульному” (колисковому) стані. Його справжня історія розпочалась 1902 року, коли був відкритий Катеринославський обласний музей ім. О. Поля. Музей названий на честь *Олександра Миколайовича Поля* (1832-1890) — великого подвижника і патріота, підприємця і громадського діяча, мецената, краєзнавця і колекціонера. Уродженець Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії, О. Поль з боку батька походив з литовських дворян Шмунського князівства, а з боку матері був нащадком гетьмана *Павла Полуботка*. Середню освіту здобув у Полтавській губернській гімназії, а вищу — на юридичному факультеті Дерптського університету, який закінчив зі ступенем кандидата дипломатичних наук. Людина високоосвічена, знавець багатьох іноземних мов, О. Поль цікавився юриспруденцією і сільським господарством, мінерало-

Дмитро Яворницький

гією і гірничою промисловістю, залізничним транспортом і мостобудуванням, освітою і медициною, історією й археологією, благодійництвом і меценатством, був організатором дослідження й промислового видобування залізних руд на Криворіжжі, що значно стимулювало бурхливий розвиток економіки в Придніпров'ї, будівництво в краї залізниць й металургійних заводів. Олександра Поля по праву називали "Колумбом" Придніпров'я. Його обрали гласним губернських земських зборів, почесним мировим суддею, почителем навчальних закладів, членом наукових товариств, а у 1887 р. — почесним громадянином міста Катеринослава. Особливою пристрастю Поля було колекціонування. Він зібрав унікальні колекції з мінералогії, археології, етнографії, рукописів, книг та запорозьких старожитностей, які склали його приватний історико-археологічний музей (4770 пам'яток), що відкрився у грудні 1887 р. Колекції Олександра Поля оцінювалися на той час у 200 тисяч карбованців сріблом.

Британський музей пропонував власникові продати колекції за 200 тисяч срібних доларів, але патріот О. Поля не бажав продавати зібрані ним пам'ятки іноземцям.

По смерті О. Поля у 1890 р. постало питання щодо створення у Катеринославі музею його імені. Проте тільки у 1902 р. ця ідея здобула втілення в життя. Й у цьому визначну роль відіграв видатний український вчений-енциклопедист, неперевершений історик запорозького козацтва академік *Дмитро Іванович Яворницький* (1855-1940). Творчий доробок вченого нараховує понад 200 опублікованих праць, серед яких визначаються передовсім фундаментальна тритомна "Історія запорозьких козаків" (1892-1897), двотомна "Запорожжя в залишках старовини і переказах народу" (1888), "По слідах запорожців" (1898), "Джерела до історії запорозьких козаків" (1903).

Уродженець козацького роду з Харківщини, син сільського дяка і простої селянки — Д. Яворницький з дитинства, а саме з батьківського чи-

тання безсмертного твору *М. Гоголя* "Тарас Бульба", був закоханий в історію запорозького козацтва, дослідженню якої й присвятив своє життя. Закінчивши 1881 р. історико-філологічний факультет Харківського університету, Д. Яворницький розпочав наполегливе комплексне студювання улюбленої теми, яка за часів національного гноблення з боку російського царату виявилася крамольною, і за яку молодий вчений був позбавлений стипендії, а пізніше і викладацької роботи. Д. Яворницький не тільки досліджував історію запорозького козацтва, але й активно популяризував її, виступав з численними публічними лекціями (нерідко в супроводі кобзарів та лірників) по містах України і Росії, публікував статті в столичній та місцевій періодиці. Починаючи з 1882 р., протягом 50 років майже шоліта Д. Яворницький мандрував землями колишніх Запорозьких вольностей, проводив археологічні розкопки, записував пісні, перекази, розповіді нащадків запорозьких козаків, збирав матеріал для словника української мови, знайомився з місцевими старожилами та власниками приватних колекцій, досліджував ландшафт і природні умови Запорозького краю, перепливав на дубах Дніпрові пороги, неодноразово ламав руки, тонував у Дніпрі, був засипаний землею в кургані. Крок за кроком, по крупицях збирав дослідник запорозькі старожитності, формувалася власна колекція козацьких реліквій, котру згодом подарував музею ім. О. Поля. За видатний внесок у дослідження історії запорозького козацтва Д. Яворницького називають "Нестором" Запорозької Січі.

На Катеринославі, де свого часу розташовувалася Запорозька Січ і вирувала козацька вольниця, Д. Яворницького добре знали ще задовго до його остаточного переїзду в Катеринославі. Знали з його книг, статей у місцевій пресі, публічних лекцій, археологічних і етнографічних експедицій. Історик мав багато знайомих і друзів серед представників різних соціальних верств місцевого люду. З *О. Полям* він познайомився на початку своєї наукової кар'єри, у серпні 1884 р. на VI Археологічному з'їзді в Одесі, на якому вони обидва презентували свої колекції (окремі пам'ятки). Відтоді почалася творча співпраця і дружба цих однодумців, об'єднаних жагою творчості, пошуку, замилюванням рідною історією, подвижництвом, романтизмом природи. Й хоча їхня дружба була нетривалою і перервалася зі смертю О. Поля у 1890 р., але вона виявилася напрочуд міцною і плідною для обох.

На момент їхнього знайомства Д. Яворницький щойно розпочав формування власної колекції старожитностей, а збірка О. Поля була вже добре відомою в Україні й за її межами. Ознайомившись у 1886 р. з колекцією О. Поля, Д. Яворницький був вражений її цінністю для науки. Пізніше, ознайомившись з іншими колекціями запорозьких реліквій, він вважав збірку О. Поля однією з найкращих в Україні (поряд з колекціями *Г. Алексєєва* і *В. Тарновського*), використовував її в своїх працях. Окрім того, Яворницький користувався унікальною бібліотекою О. Поля, його колекцією пам'яток писемності, карт і планів. Обопільним було також захоплення археологією.

Археологічні пам'ятки домінували в колекціях обох дослідників. Вони із завзяттям проводили археологічні розкопки. Тривалими вечорами влітку, в степу, біля курганів вели вони захоплені розмови про минулі діяння предків. Разом вони розшукували місце битви військ гетьмана *Богдана Хмельницького* з поляками під Жовтими Водами, що відбулося 5-6 травня 1648 р. Великий знавець топографії запорозького краю, О. Поль був компетентним консультантом в історико-географічних дослідженнях Д. Яворницького. Зі свого боку, Д. Яворницький надавав О. Полю допомогу в науковій атрибуції пам'яток його колекції, сприяв її поповненню і популяризації. Про міцні дружні й творчі стосунки цих видатних діячів України, про насиченість їхніх життєвих устремлінь і широчінь інтересів, про шанобливе ставлення один до одного яскраво свідчить їхнє листування. Й тому не випадково, коли постало питання створення в Катеринославі музею імені О. Поля, кращої за Д. Яворницького кандидатури було не знайти. Саме Д. Яворницький

став фундатором і першим директором музею, який він очолював понад 30 років (1902-1933) і перетворив на скарбницю пам'яток історії та культури (збільшив фонди музею до 85 тисяч од. зб.), науково-дослідний центр, при якому у 1920-ті — на поч. 1930-х рр. діяла аспірантура і колекції якого активно використовували дослідники різних гуманітарних наук і діячі культури. Основу музейного зібрання склали колекції О. Поля, що надійшли до музею у 1906 і 1912 рр. саме завдяки Д. Яворницькому.

У травні 1919 р. з назви музею зникло ім'я О. Поля. Він став обласним народним музеєм, згодом — історико-археологічним, пізніше — історичним. Проте й сьогодні місцеві старожили називають його музеєм Поля. Трагічно склалася й доля директора музею, Д. Яворницького. Шанованого вченого, відомого громадського діяча, обраного у 1929 р. академіком Української АН, Д. Яворницького у 1933 р., під час репресій тоталітарного режиму проти

української інтелігенції, звинуватили в “контрреволюційній діяльності” і звільнили з музею. Однак влада не наважилась заарештувати знаного історика і до того ж літню й хвору людину. Авторитет вченого був настільки великим, що після смерті Д. Яворницького створеному ним музею 11 жовтня 1940 року присвоїли його ім'я.

Тривалий час імена Олександра Поля і Дмитра Яворницького були в забутті. Й лише зі здобуттям Україною незалежності вони повернулися до нас. Видають їхні твори, досліджують життєвий шлях і творчу спадщину, втілюються в життя їхні мрії, створюються пам'ятники цим видатним особистостям. Пам'ятник Д. Яворницькому відкритий 1995 р. в Дніпропетровську, а О. Полю — 1996 р. в Кривому Розі й 2002 р. — в Дніпропетровську. Сьогодні кожний може віддати шану “Колумбу” Придніпров'я та “Нестору” Запорозької Січі — цим видатним подвижникам рідної культури.

Пам'ятник Олександру Полю в Дніпропетровську